

Türkiye Selçuklularında Gayr-ı Müslim Tebaa ile Kurulan Sosyal İlişkiler

The Social Relations with Turkey Public Non-Muslim Seljuks

Muhammet KEMALOĞLU¹

Öz

Anadolu'da XI. yüzyıldan günümüze kadar gelen ve bütünlük arzeden bir tarih süreç yaşanmıştır. Bu sürecin bilinen unsurları da bu topraklarda yaşayan farklı kültürlere sahip vatandaşlar olmuşlardır. Türkiye Selçukluları'nın hakîm olduğu yerlerde halkın çoğunluğunu Türkler oluşturuyordu. Rum, Ermeni ve Süryânîler ise azınlıkta idi. Türkler'in Anadolu'da sağladıkları huzur ve güven ortamı ile tarım ve ticâret gelişmişti. Buna bağlı olarak üretim artmış ve nüfus çoğalmıştı. Türkiye Selçukluları ve beylikler döneminde halk, yaşadığı yerler ve yaşayış biçimleri bakımından şehirli, köylüler ve konargöçerler olmak üzere üç gruba ayrılıyordu. Aralarında da belli bir uyum vardı. Anadolu topraklarında korunarak gelen bu hoşgörü kültürün nasıl oluştuğu hangi evrelerden geçerek yerleştiği konusu yıllardır çeşitli araştırmacıların inceleme konusu olmuştur. Zaman olarak geniş bir dönemi kapsadığından biz burada Türkiye Selçukluları dönemini ele alacağız.

Anahtar Kelimeler: Türkiye Selçukluları, Rum, Ermeni, Süryânîler, Türkler, Anadolu, Türkiye.

Abstract

Anatolia XI. and from century to the present process, there has been a history with exceptional integrity. This process is known elements were citizens of different cultures living in this country. Wise were the Seljuk Turks in Turkey, where the majority of the population. Greeks, Armenians and Assyrians were in the minority. Turks in Anatolia developed agriculture and commerce with confidence and peace of mind they provide. Accordingly, production has increased and multiplied population. Turkey Seljuks and principalities in the people, places and life in the way that his townspeople, peasants and konargöçerler divided into three groups. There was a certain harmony between them. Of how the culture of tolerance by protecting the lands of Anatolia settled in stages by which different researchers for many years been the subject of investigation. Covers a wide period of time, we'll discuss buruda Turkey Seljuk period.

Keywords: The Turks in Anatolia, Turkey, Turkey Seljuks, Greek, Armenian, Syrians, Non-Muslim.

¹ TRT Genel Müdürlüğü, muhammetkemaloglu@gmail.com

Giriş

İslâm hukukuna göre, dünya Dar-ül harb ve Dar-ül İslâm olarak ikiye ayrılırdı. Dar-ül harb ve Dar-ül İslâm kelimeleri ilk defa müçtehit imamlar döneminde hukukî birer terim olarak ortaya çıkmıştır. Bu devir hicri 132 yılında başlar, hicri dördüncü asrın ortalarına kadar devam eder. Bu devir “Fıkhın Yükseliş Devri”, “Tedvin Devri” diye de isimlendirilir. Ebu Hanife, İdris eş-Şafii Malik b. Enes, Evzai, Süfyanü’s-Sevri, Davud ez-Zahiri, Ahmed b. Hanbel gibi mezhep imamları bu dönemde yetişmiştir. Dar-ül İslâm’da yaşama hakkına sahip Gayr-i Müslimlere zimmî adı verilirdi. Zimmîler, İslâm ve Türk hakimiyetini kabul ederek, sürekli olarak bu hakimiyetin koruyuculuğundan faydalanan kitap ehli topluluktur. İslâm tarihinde zimmîlerin hukuki statüsü, Kuran, Sünnet ve zimmet anlaşmalarına dayanıyordu. Zimmîlerin hayat, mal ve namusları Müslümanlarınki gibi devlet koruması altındaydı. Dinlerine saygı gösterilirdi, dinlerini koruma ve değiştirme hürriyetlerine sahiptiler. Özel hukuka ilişkin konularda kendi hukuklarına göre yargılanırlardı (Bozkurt, 1992: 280-281). Müslümanlar da diğer dinler gibi çeşitli parçalara bölünmüş olmasına rağmen teorik olarak tek parça kabul edilmiş, Gayrimüslimler ise kendi içinde Müşrikler ve Ehl-i kitaplar olarak tekrar iki gruba ayrılmıştır. İslâm Hukuku Müşrikler için Müslüman olma dışında her hangi bir hayat hakkı tanımamıştır. Ehl-i kitaplara ise belirli hükümlere uymak şartıyla bir İslâm ülkesinde kendi inançlarını sürdürerek yaşama hakkı tanımıştır. İmamlar Ehl-i kitap dinler konusunda farklı düşünmekle birlikte, İslâm dünyasında genellikle kabul edilenler Mecusiler, Sabiiler, Museviler ve Hıristiyanlardır. Bu dört din grubu Peygamber döneminden itibaren İslâm ülkelerinde yaşamını sürdürmüş ve Büyük Selçuklu İmparatorluğu da, bu yapıyı esas alarak Gayrimüslim politikasını düzenlemiştir. Gayrimüslimlerle ilgili düzenleme Büyük Selçuklulardan Anadolu Selçuklu Devleti’ne, oradan Anadolu Beylikleri’ne ve Anadolu Beylikleri’nden biri olan Osmanlı Beyliği’ne geçmiştir.

Müslümanlarla gayrimüslimler arasında herhangi bir ilişki söz konusu olduğunda İslâm hukuku, bireysel olarak Müslümanlarla gayrimüslim gruplar arasında ayırım yapmaktadır. İnsanlar arası ilişkiler nitelik olarak şöyle gruplandırılır:

“Dinî ilişkiler, İktisâdî ilişkiler, Sosyal ilişkiler, Ailevî ilişkiler, Hukukî ilişkiler, Ahlâkî ilişkiler, İdârî ilişkiler, Çıkar ilişkileri, Siyasal ilişkiler, Diplomatik ilişkiler” vb. çalışmada Gayrimüslim vatandaşlar ile ilgili olarak din değiştirmeler, evlilik vakaları, hukukî ve diplomatik ilişkiler ele alınmaya çalışılmıştır.

Gayrimüslimlerde İlk İlişkiler:

Türk dünyasında Gayrimüslim konusu ilk kez Osmanlı Devleti zamanında ortaya çıkmış bir olgu değildir. İslamiyeti kabul etmeden önce Türkistan bölgesinde ve Orta Asya’nın farklı bölgelerinde Şamani, Budist, Maniheist, Hristiyan ve Museviler gibi...çok farklı din ve mezhep

mensupları ile birlikte yaşadılar. Kurdukları devletler de farklılıkları olduğu gibi kabul ettiler, idareleri altındaki farklı din mensuplarını asimile etmek bir yana kendileri farklı dinlerin etkisinde kaldılar.

9. ve 10. yüzyıldan sonra İslamiyeti kabul edip Türkistan bölgesinde başta Karahanlılar ve Gazneliler olmak üzere kurdukları devletin coğrafyasında da çok farklı din ve inanç toplulukları ile birlikte yaşadılar (Turan, 2003:350).

Türk-Bizans- Gayrimüslim İlişkisi:

Selçuklular, Anadolu'yu ele geçirdikleri sırada, Bizans İmparatorluğu, Anadolu'da özellikle Ermenilere yoğun bir baskı uygulayarak, onları Ortodoks Hıristiyanlığa geçmeye zorluyordu (Cahen, 1979: 81; Küçük, 1996:557; Aktaş, 1996:197; Turan, 1969: 162; Şeker, 1997: 46, 45). Ermeniler üzerindeki bu baskıya daha sonra Rumlar da katıldı ve Rumlar ile Ermeniler arasında etnik çatışmalar meydana geldi. Farklı kökenlere dayanan Ermeni ve Rumlar Anadolu şehirlerinde kaynaşamadılar ve ayrı cemiyetler halinde yaşadılar. Selçuklular, Anadolu'ya geldikten sonra Müslüman Türkler ile Hıristiyan ahali arasında kuvvetli bir kaynaşma yaşandı. Bizans devrinde zorla din değiştirme, haraç, kan, savaş, asker, gelir ve tarım ürünlerinden alınan yüksek vergiler nedeniyle Bizans'ın Ermeni, Süryani, Pavlaki gibi unsurları, hoşgörülü Türk hakimiyetini kolaylıkla kabul ettiler (Ocak, 2002:292-294).

Selçuklular devrinde de Anadolu'da yaşayan topluluklar, Bizans'ın aynı zulüm ve baskı politikasından şikâyetçi olarak, Selçuklu Türkler'ini yine aynı hava ile karşılıyorlardı. Süryâni tarihçisi Mihael'in; "Hristiyanlara ait memleketlerin çoğunu alan Türkler, mukaddes sırlara, "teslis" dâir bir fikre sahip olmadıkları ve Hristiyanlığı bir hatâ saydıkları için dinî akîdeler (Hristiyanlık) hakkında bilgi edinmek lüzumunu duymuyor; şerîr ve Râfizî Rumların yaptığının aksine kimsenin dinîne ve inancına karışmıyor; hiç bir baskı ve zulüm düşünmüyorlardı" ifâdesini, Osman Turan da kaydederek (Turan, 1979: 34-135) Hristiyan ve Müslüman yöneticileri karşılaştırıyor ve aradaki farkları ortaya koymuş oluyordu. Bir Bizans tarihi yazarı, 1204 yılında vukû bulan Haçlı seferinde, Haçlıların İstanbul'a yaptıklarını anlattıktan sonra Müslüman Türklerle Haçlıları şöyle karşılaştırmaktadır: "Müslümanlar (Selçuklular) hiç olmazsa kadınlara tecâvüz etmiyorlardı. Ahâliyi sefaletе uğratmıyorlardı. Onları sokak ortasında anadan doğma soymuyorlar, açlık ve ateşle yok etmiyorlardı. Buna râğmen Tanrı'nın adını duyunca istavroz çıkararak ve dinimizi paylaşan Hristiyan uluslar, işte bize bu muâmeleyi yaptılar" (Bailly, 2006:376; Urfalı Mateos, 1987: 170-171; Okuyan, 2008:3). Yani Hristiyanlar, kadınlara tecavüz ettiler, halkı sefalet içinde bıraktılar diyen yazar, Türkler'in Bizanslılara göre tercihe şâyân olduklarını açıkça ifâde etmiştir.

Müslim-Gayr-i Müslim İlişkileri:

XI. ve XIII. yüzyıllarda Anadolu'nun mühim bir kısmında hâkimiyet Müslümanların elinde olmakla beraber, daha çok Rum ve Ermenilerin temsil ettikleri Hıristiyanlığın da Anadolu dinî hayatı içinde önemli yeri bulunmaktaydı. Anadolu'daki dinî hayatın iyi bilinmesi de ihtidâların hangi dinî ortam içinde vuku bulduğunu görmek ve bunları isabetle değerlendirebilmek bakımından önemlidir. Aslında ihtidâyâ mevzu olanların doğrudan doğruya Hıristiyan ahâli olduğu düşünülürse, bu konudaki araştırmalarda Hıristiyanların duygu, düşünce ve yaşayışlarının iyi bilinmesi zarûreti ortaya çıkar. XI. yüzyıla kadar Anadolu'da Hıristiyanlar arasında görülen ayrılık ve çekişmeler, Kilise teşkilâtı ve mensuplarında ortaya çıkan ahlâkî çöküntü XI. yüzyıl sonrasında da aynen devam ediyordu. Ayrıca, asırların biriktirdiği dinî problemlere, Müslüman fatihlerin, yurtlarını ellerinden almalarına, bağlı olarak ortaya çıkan moral çöküntü de eklenince, ister istemez, kilisenin etkisi azalmış ve hatta bunlar arasında ihtidâ edenler bile görülmeye başlamıştı (Arnold, 1971:73; Çetin, 1981: 120). Anadolu'nun Türkleşmesi dünya tarihinin, en mühim hâdiselerinden birini teşkil eder (Turan, 1987: 497). Selçuklular hâkim oldukları veya fethettikleri şehir ve kasabalarda, devamlı olarak câmî, medrese, zâviye, hastane ve kervansaraylar inşâ etmek, buralara Müslüman Türk nüfus iskân etmek, İslâm dünyasından gelen veya celbedilen ilim ve din adamlarını yerleştirmek suretiyle İslâm din ve medeniyetini hâkim bir duruma getiriyorlardı.

İslâmlaştırma ve Türkleştirmede de gerçekten büyük rol oynayan bu dervişlerin, yerleşme hususunda da takip ettikleri yol oldukça dikkat çekicidir. Aynı şekilde uçlarda yerleşen göçebe Türklerle, Anadolu'nun yerli Hıristiyan halkı arasındaki ilişkiler ve karşılıklı etkileşim konusu da oldukça önemlidir. Anadolu'ya gelen Türklerle, yerli ahâli arasındaki yakınlaşmanın birçok nedenleri bulunmaktadır. Her şeyden önce yerli halk, Bizans idâresine, ağır vergiler, keyfi idâre, yoğun iktidar mücadeleleri ve ordunun bozulması gibi nedenlerle yabancılaşmış durumdaydı. İkinci olarak, Anadolu Selçuklularından başlamak üzere Türkler, yerli halka dinî ve kültürel konularda hoşgörülü davranmışlardır. Üçüncü olarak, XI. yüzyıldan başlamak üzere Anadolu'ya gelen ahâlinin, İslâm anlayışı oldukça yüzeysel ve eski inançlarla bezenmiş bir İslâmlık idi ki, bu yerli halkla kaynaşmayı oldukça kolaylaştırmıştır. Şüphesiz yerli halkın Müslüman olmasında ön planda, ehli sünnet ve'l cemaat dışı şeyh ve dervişler vardı. Bu ehli sünnet ve'l cemaat dışı Türkmen babaları, kurdukları zâviyeler aracılığıyla, esnek İslâm anlayışlarını yerli dinî ve kültürel unsurlarla da besleyerek, Anadolu ve Balkanlardaki yerli halklara sunuyor, onları yeni idâreye ve ahâliye ısındırıyorlardı. Örneğin, o döneme ilişkin, mitolojik nitelikli de olsa tarihî açıdan değerli bilgiler içeren Vilâyetnâme'de, Hacı Bektâş-i Veli'nin, Hıristiyanları Müslümanlaştırmak için gönderdiği Hacım Sultan, Sarı İsmail, Resul Baba gibi dervişlerden söz edilir. Yine bu konuda Ö. L. Barkan'ın "İstila Devirlerinin Kolonizatör Türk Dervişleri ve Zâviyeler" adlı makalesinde, arşiv belgelerine dayanan önemli bilgiler vardır. Üstelik Anadolu köklü bir kültürel ve dinî geçmişe de sahipti. Bu köklü kültür, yeni yerleşen Türkler üzerinde

doğal olarak etkilerde bulundu. Bu etki, kırsal alanlarda daha farklı olmakla birlikte, şehirlerde daha çok zanaatlar ve ticari gelenekler iz bıraktı. İhtidalar, evlilikler ve karşılıklı sosyo-iktisâdî ilişkilerin bir sonucu olarak gerçekleşen bir etkileşim ortak değerlerin oluşmasıyla sonuçlandı. Hilmi Ziya Ülken'in de belirttiği gibi, "Anadolu'ya yerleşen Türkler buraya kendi geleneklerini getirdiler, bunları İslâm dinî kuralları, medrese ve tekkenin verdiği Arap ve Fars kültürü unsurları, yerli Anadolu kültür izleriyle birleştirdiler. Bu sentezden Anadolu Türk kültürü doğdu. Bu dervişler buralara akvam ve akrabalar ile gelip yerleşmiş olan muhâcirlerdir ve böyle hâfî bir yerde bir zâviye bina etmek işi, oraların imârı ve asayişinin temini için olduğu kadar, ailenin imtiyazlı mevkiinin muhafazası için de tesisi lüzumlu umumî bir hizmet müessesesi kurmak demek oluyor ve imâr ve iskân taahhüdünün ifâ edilmiş olmasının fiilî bir alâmeti sayılıyordu. Boş ve تنها yerleri ihya etmiş gözükten dervişlerin bile, birçok vergilerden muaf tutulmadığı, öşür verdikleri görülmektedir. Sıkı bir devlet kontrolü de derviş isimli çiftçilerin bilâhare yaptıkları gibi mühim bir kısım devlet gelirini ellerine geçiren bir mütegalibe ve istismarcı sınıf haline gelmesine mâni olmağa çalışmaktadır. Şu halde bu dervişler tetkik etliğimiz devirlerde, cemiyet içinde duyulan bir ihtiyacın ifâdesi olmanın verdiği bir hayatîyetle canlı kalarak bin bir müşkülâta rağmen kendiliklerinden yerleştikleri yerlerde toprağa yapışıp tutunmakta ve oralarda muvaffakiyetle yerleşmektedirler (Barkan, 1952: 299)."

Selçuklu şehirlerinde, ortaya çıkan güçlü içtimai, dini ve hatta ticari müesseseler sebebiyle, Müslümanlarla Hıristiyanlar arasındaki münasebetler köylere oranla daha yoğun bir şekilde gelişmişti (Köprülü, 1928: 249; Cahen, 1979:191-193; Çetin, 1981: 149; Sevim-Merçil, 1995:517). Aynı mahallelerde oturmaları çoğu zaman onların karışmasına önleyemiyor, bu da köylere göre şehirlerde daha çok gayr-i müslimin hidayete ermesine sebep oluyordu. İki cemaatin bu yakınlaşması kültür iktibaslarına yol açıyordu. Selçuklular'ın düzenli ve adil bir idâre tesis etmeleri gayr-i müslimleri son derece olumlu etkilemiştir. Siyaset-nâmede, içtimai hayatı ve adaleti yakından ilgilendiren konularda Nizamü'l-Mülk'ün ortaya koyduğu esaslar Selçuklular'ın baştan beri bu konuda nasıl titiz davrandıklarını gösterir (Nizamü'l-Mülk, 1976:14, 42, 48; Turan, 1958:41). Osmanlı fetihleri sırasında da pek çok Hıristiyan devletin gösterdiği adalet sebebiyle Müslüman olmuştu: "Göynük'ü ve Mudurnu'yu dahi öylece aldılar. Süleyman Paşa dahi o kadar adalet gösterdi ki bütün o memleketin halkı derlerdi: "Ne olurdu eski zamanda bunlar bize beğ olaydılar" çok köyler bu Türk kavmini gördüler, Müslüman oldular. (Aşık Paşazade, 1970: 47-18). Anadolu Selçuklu devleti Sultanları'nın da adalet hususunda aynı hassasiyeti gösterdikleri ifade edilir. Türkiye Selçukluları'nın hâkim oldukları şehir ve köylerdeki halkın ister Hristiyan ve Yahudi, isterse diğer dinlere mensup olsunlar, Müslüman olmayanlar ile ilgili uygulamalarını gözden geçirirken, öncelikle gayr-i müslimlerin içinde buldukları hâlet-i rûhiyeyi tanımak gerekir. Zirâ böylece bunların yeni gelen yabancı bir unsuru kabullenebilmeleri için ortamın uygun olup olmadığını tespit etmek sûretiyle, Anadolu'da daha önce yaşamakta olanların Türkler karşısında aldıkları tavrı belirtmek mümkün olur (Turan, 1969: 134). Bir devlet kurulunca derhal "nizâm ve kanun" hâkim olduğu için, Anadolu'da Türkiye

Selçuklularından önce görülmekte olan yağma, çapul ve başıbozukluğun yerini, hürriyet, adâlet ve güvenlik almaya başlamıştı. Nitekim Anadolu'da yaşayan Hristiyan toplumların Selçukluların gelişlerinden önce çok sıkıntı çektikleri, bundan dolayı da, çok şikâyette buldukları bilinmektedir. Buna karşı, Anadolu Hristiyanlarının Türkiye Selçukluları devrinde Bizans dönemine göre daha mutlu bir yaşayışa, daha geniş bir din özgürlüğüne sahip oldukları, Batılılar tarafından da belirtilmiş bulunmaktadır. Bizans İmparatorluğu'nun önceden beri takip ettiği Ortodoks Mezhebi'ni kabul ettirme ve Rumlaştırma siyâseti bütün yakın-doğu Hristiyanlarının Müslüman ordularını, ilk İslâm fetihlerinde bir nevî kurtarıcı olarak karşılamalarına yol açmıştı (Turan, 1953: 88-91; Turan, 1993: 63; Şeker, 1997: 53-81; Turan, 1988:43; Ebu'l-Ferec Tarihi, II, 523-524, 540, 543).

Türkiye Selçuklu Hükümdarlarının Gayrimüslimlerle Olan İlişkiler:

Türkiye Selçuklularının hakîm olduğu yerlerde de halkın çoğunluğunu Türkler oluşturuyordu. Rum, Ermeni ve Süryânîler ise azınlıkta idi. Türkiye Selçukluları, kendilerinden önceki Türk devletlerinde olduğu gibi, gayri Müslimlere karşı çok müsamahakar davranmıştır. Anadolu Selçukluları ve Beylikler döneminde Gayrimüslimlerin giyimlerine devlet veya sultanlar tarafından pek müdahale edilmediği, meslek yapma ve davranış serbestisi bakımından geniş bir özgürlük içinde buldukları genellikle kaynaklarda belirtilmektedir (Mez, Ülkü Halkevleri Dergisi, cilt:X:495-496). Bunun örneklerini en eski kaynaklarda görmek mümkündür. Meselâ, Selçukluların yönetiminden memnun olup, halkın hissiyatına tercüman olan Urfalı Mateos'un kendi dindaşı ve Urfa'nın hâkimi Filaritos'u zâlim olarak nitelerken, Selçuklu Sultanı hakkındaki şu satırları, onların Selçuklu Sultanlarına bakışları hakkında bir düşünce sahibi olmamızı mümkün kılmaktadır: "Sultanın yüreği, Hristiyanlara karşı şefkâtle dolu idi. O, geçtiği memleketin halkına bir baba gözü ile bakıyordu. O, böylelikle hiç bir muhârebe yapmadan birçok eyâlet ve şehirlere hâkim oldu" (Urfalı Mateos, 1978: 143, 162, 170, 171, 176, 216, 326; Turan, 1971: 68; Turan, Süleyman-Şah, I, 1980:212). Türkiye Selçuklularının kurucusu Kutalmışoğlu Süleyman'ın, Antakya'yı 1084 yılında fethi, önce Bizanslılar'dan, sonra da Filaritos'un zulümlerinden şikâyetçi olan şehrin Ermeni ve Süryânî halkını çok memnun etmiştir (Urfalı Mateos, 1978: 161-162). Zirâ Süleyman Şah, "askerlerine ve tebâsına çok iyi muâmele eder ve bu sebeple de halkı kendisine bağladı. Antakya Hristiyanlarının diğer komşu hükümdârları değil de onu davet etmeleri, adâletinin çok yaygın oluşunun sonucuydu. Süryânî tarihçisi, "halkımız Süleyman'dan bir ferman alarak Antakya'da Meryem ve Saint George Kilisesini inşâ etmişlerdir" (Turan, 1971: 72; Turan, Süleyman-Şah I, 1980: 218) derken, bizi Selçukluların kuruluşlarından itibâren izledikleri politika hakkında bilgilendirmektedir.

Aynı hisleri Türkiye Selçuklu sultanları için de beslediklerini gördüğümüz, Anadolu yerli halklarının daha ilk Sultanları bir kurtarıcı gibi kucakladıklarını, hattâ yukarıda da belirttiğimiz gibi, Bizanslılara karşı onlara yardımcı olarak, Selçuklu tarafını tuttuklarını açıkça ortaya

koymuşlardır. Daha Malazgirt savaşında Romenos Diogenes'in ordusunda yer alan Ermeniler, toptan savaş alanını terk etmişler, hattâ fırsat buldukça da Rumlar'a tecâvüz etmişlerdir. Çağdaş Ermeni ve Süryâni müelliflerinin Rumlar'ı (Bizanslılar) "menfur ve kadınlaşmış" diye vasıflandırmaları ve onları dinlerine ve millî varlıklarına düşman "zâlim Râfîziler" olarak nitelermeleri sebebiyle Selçukluları, Bizanslılara tercih ettiklerini ortaya koyuyor (Urfalı Mateos, 1978: 143, 162, 170, 171, 176, 216, 326; Turan, 1971: 68; Turan, Süleyman-Şah, I, 1980:212).

Süleyman-Şah'ın oğlu I. Kılıç Arslan, Haçlılarla yaptığı ölüm kalım mücâdelesine râğmen, Türkler'e özgü gelenek gereği, kendisinden öncekilerin yolundan giderek Hristiyanlara karşı şefkat ve hoşgöründe kusur etmedi. Bu sebeple Malatya'nın daha ilk kuşatılmasında şehrin Süryâni Hristiyanları, Gabriel'i başlarından atıp, Kılıç Arslan'ın idâresine girmeyi yeğlediler. Çağdaş Urfalı Matheos, Kılıç Arslan'ın her bakımdan çok iyi ve tatlı bir zât olduğunu, bundan dolayı da ölümünün Hristiyanlar için bile çok büyük bir mâteme yol açtığını yazar (Urfalı Mateos, 1978: 231; Turan, Kılıç Arslan I, 1992:683, 686). İskenderiye Patrikleri Tarihi, Türkiye Selçuklu Sultanı I. Mesud (1116-1156) hakkında; "tebâsının çoğu Rum'dur. Rumlar iyi idâre ve adâleti dolayısıyla onun idâresinde yaşamayı tercih ettiler" der (Turan, 1979: 146). Sultan II. Kılıç Arslan'ın Malatya Patriğine yazdığı mektupta, "bu devirde Allah'ın, kendi (Patriğin) duâları ile devletimizi tebci ettiğini biliyoruz" demesi, Malatya'nın fethine patriğin duâsının vesile olduğunu açıkça ifâde etmesi ve mektubunu, duâlarının devamını isteyerek bitirmiş olması oldukça ilgi çekicidir (Turan, 1979:147). Birincisi gibi II. Kılıç Arslan da Ermeniler ve Süryâniler tarafından hâmi ve kurtarıcı olarak tanınmıştır (Urfalı Mateos, 1978: 314; Turan, 1979: 148; Turan, 1969: 148). Türkiye Selçuklu sultanı II. Kılıç Arslan kendine unvan olarak "Türk, Ermeni ve Süryanilerin" veya "Rum, Ermeni, Frenk ve Şam memleketlerinin büyük sultanı İzzeddin Ebu'l Feth Kılıç Arslan" (Turan, 2002: 236) lakap ve ünvanlarını kullanmazdı. Kaldı ki bu dönemi inceleyen tarihçiler gayet iyi bilir ki Türkler, henüz farklı din ve etnik gruplardan müteşekkil Anadolu coğrafyası üzerinde henüz tam hakimiyet sağlayamadığı bir dönem olarak bilinir.

Alâeddîn Keykubad'ın Müslüman tebasının yanı sıra gayrimüslim tebası ile ilişkileri de her zaman iyi olmuştu. Genceli Giragos'un naklettiğine göre, Sultan Yassıçimen Savaşı'ndan dönerken Kayseri'ye yaklaşınca Müslümanlar imamlarıyla, Hristiyanlar da papazlarıyla ve ellerinde haçları ve çalgıları ile Sultanı karşılamaya çıkmışlar, Müslümanlar, Hristiyanları geriye iterek, tebrik ve dostluk dileklerinde ön sırada olmalarına meydan vermek istememişler, Hristiyanlar da bunun üzerine bir tepeye çıkarak bir şekilde kendilerini göstermişlerdir. Hristiyan tebasının ayrı durduğunu farkedenden Alâeddîn Keykubad ordugahından kalkıp yanlarına gelmiş ve aralarına karışıp, çalgılarını çalmalarını ve yüksek sesle şarkılarını söylemelerini buyurmuştur. İbret için şehre onların ortasında girmiş ve onlara hediyeler ve ihsanlarda bulunmuştur.

Başta Ermeniler olmak üzere Anadolu'da Türkiye Selçuklu siyasi otoritesine karşı her an her türlü ittifakın hemen kurulabileceği hassas dengeler olmasına rağmen. Yani bugün sıkça

dillendirilen “Türkiye içeriden ve dışarıdan tehdit altındadır” gerekçesinden daha nazik bir siyasi ortam olmasına rağmen Selçuklu sultanları farklı etnik unsurların ismini anmak suretiyle “hamilik” yapmaktan imtina etmemişlerdir (Abul Farac, Cilt: 2:426; Turan, 2002:214-215, 230-231; Urfalı Mateos, 1987:170-171, 143, 161, 162, 176, 216, 326; Turan, 1971: 68; Turan, Süleyman-şah I, 1970:XI:212, 218; Turan, Kılıç Arslan I, 1955: VI: 683, 686; Turan, 1973:206).

Gayrimüslimlerle Olan Hukuk İlişkisi:

Türkler, sosyal hayatlarında İslâmî kuralların yanı sıra Orta Asya'dan getirdikleri eski âdetlerini de sürdürdüler. Cenâze ve evlenme törenlerinde İslâmî kuralların yanı sıra Türk âdetlerinin de uygulanması bunun açık bir örneğidir. Bu dönemde Anadolu'ya gelen mutasavvıflar, halkı dinî ve sosyal açıdan eğitmek amacıyla tekke ve zâviyeler kurdular. Bu tekke ve zâviyeler, pek çok sosyal etkinliğin yapıldığı kurumlardı. Bu kurumların başında bulunan şeyhler ve dervişler, halk üzerinde büyük nüfûza sahiptiler. Özellikle Türkiye Selçuklu Devleti'nin zayıflama dönemi ve Beylikler döneminde hem bu kurumların hem de kurum yöneticilerinin nüfûzları artmıştı. Bu devlette kanun önünde herkes eşitti. Toplumda sıkı bir dayanışma vardı. Eski Türk geleneklerine uygun olarak sultanlar, halkın malını ve canını korumak; onları aç ve açık bırakmamakla yükümlüydüler (Ergin, 1992:48).

Büyük Selçuklu İmparatorluğu döneminde Müslüman Türklerle Müslüman olmayan kimi topluluklar birlikte yaşamaya başlamış ve konu Türk dünyasının gündemine girmiştir. Ancak Selçuklu Türkleri bu konudaki esasları daha önceki Müslüman Arap devletlerinden almıştır. Onlar da Gayrimüslim sorununun esaslarını İslâm Hukuku'nun ilgili hükümlerine dayandırmıştır. Büyük Selçuklu Devletinin kudretli hükümdarı Melikşah'ın Hristiyanlara karşı tutumunu, Hristiyan bir tarihçi olan Urfalı Mateos şu cümlelerle vermektedir: Sultan Alp Arslan'ın oğlu “Melikşah, babasına halef olarak tahta çıktı. O iyi, merhametli ve Hristiyanlara karşı tatlılıkla hareket eden bir zat oldu.....Melikşah hakimiyeti boyunca Allah'ın yardımına mazhar oldu. O bütün ülkeleri fethetti, ve Ermenistan'ı sulh ve asayişe kavuşturdu (Urfalı Mateos, 1987:146)”.

Gayr-i Müslimlerle Evlilik:

Bilindiği gibi İslâm'da Müslüman erkekler, putperest olmamak şartıyla gayr-i müslim kadınlarla din değiştirme gibi bir şart koşulmaksızın evlenebilirler. Ancak, Hristiyanlık, Müslüman bir erkeğin Hristiyan olma şartı ile gayr-i müslim bir kadınla evlenmesine müsâade ediyordu. Selçuklularda meydana gelen bu tür evliliklere rastlamak da mümkün.

Anadolu'da, Selçuklu Türkleri arasında Müslüman olmayan kadınlarla evlilikler, yalnızca esir kadınların ele geçirildiği başlangıç dönemlerine has bir olay olarak kalmamıştır. Daha sonraki dönemlerde Türkler ile Gürcüler, Ermeniler, hattâ Türkler ile Bizanslılar arasında bu tür evlilikler

yaşanmıştır. Müslüman erkekler, gayr-i müslim kadınlarla din değiştirme gibi bir şart koşulmaksızın evlenebiliyorlardı. Ancak garip olan, Müslüman bir erkeğin Hristiyan olmak şartıyla evliliğe zorlanması ve bu evliliğin gerçekleşmiş olmasıdır. İşte Selçuklu Türkiye'sinde meydana gelen bu olaylardan birkaç misalle söz etmek yerinde olacaktır. Zirâ bir arada yaşamının en güzel örneği şüphesiz evliliklerle bir araya gelerek kurulan aile yuvalarında verilmiş olur (Claude, 1979: 162, 166, 169, 171, 204-205, 316-318; Şeker, 1997: 63; Turan, 2003: 350; Turan, 2002:493).

Selçuklu saray üyeleri ile Yunan aristokratları arasındaki evlilikler, Anadolu'daki Türklerle Gayr-i Müslimlerin kaynaşma sürecinin doruk noktasını oluşturdu. Sultan I. Kılıç Arslan, Anadolu Selçuklu sultanları içinde gayri müslim bir kadınla evlenen ilk hükümdardır. Bu evlilik I. Haçlı Seferi (1097-1104) sırasında gerçekleşmiştir. Selçuklu sultanının evlendiği kadın, ünlü Haçlı komutanlarından Toulouse ve Saint Gilles kontu IV. Raimond'un kız kardeşi İsabella'dır (Babinger-Köprülü, 1996: 15; Gordlevski, 1988: 333; Sarre, 1989: 31; Rice, 1961: 92). Haçlı müellifi Nicola de Treves, bu kadını Sultan II. Kılıç Arslan'ın annesi, dolayısıyla İzzeddin Mesud'un hanımı olarak belirtmekte ve onun, ölümlü oğluna Hristiyanlık dinine inanmasını ve Hristiyanlara karşı iyi davranmasını vasiyet ettiğini; Kılıç Arslan'ın da annesi için yaptırdığı bir mezar üzerine geceleyin haç işareti koyduğunu kaydetmektedir (Turan, 1993: 232). Sultan II. Kılıç Arslan'ın hanımı, yani II. Gıyaseddin Keyhüsrev'in annesi Hristiyan'dı. Alaaddin Keykubad, Alaiye'nin Hristiyan valisinin kızını haremine aldı. Gıyaseddin Keyhüsrev'in iki oğlu Hristiyan annedendi, İzzettin Keykavus'un annesi Yunanlıydı, Alaaddin Keykubad'ınki ise Gürcü. Türk anneden olmasına rağmen IV. Rükneddin Kılıç Arslan'ın hanımı Hristiyan'dı. İmparator II. Ioannes Comnenus'un yeğeni III. Ioannes Comnenus, İzzeddin Keykavus'un kızı ile evlenerek Müslüman oldu; Pervane'nin oğlu Ermeni kralının kızıyla evlendi (Vryonis, 1971: 227-229). Hristiyanlar ve Müslümanlar arasındaki bu evlilikler, Yunan Hristiyan unsurun Müslüman toplumla kaynaşmasında çok önemli bir rol oynadı. Zira Türkler ile Gürcüler ve Ermeniler arasındaki evlilikler eşit düzeydeki kimseler arasındaki evlilikler olarak yorumlanıyordu (Cahen, 1984: 204-205).

Türkler ile Gürcüler ve Ermeniler hattâ Türkler ile Bizanslılar arasında da bu tür evlilikler her iki tarafça da eşit düzeydeki kimseler arasındaki evlilikler olarak yorumlanmıştır. Bu nedenle Sultanların ailelerinin arasında çok sayıda Hristiyan kadın ve erkek bulunabiliyordu. I. Keyhüsrev ve II. Keyhüsrev'in anneleri Grek asıllı idiler (Alâeddin Keykubâd Mahperi Hatun ile evlenirken dinine dokunmayacağını vadedmiştir. II. Gıyâseddin Keyhüsrev'in, İstanbul Lâtin İmparatoru Baudouin'e yazdığı bir mektubunda, annesinin Hristiyan olduğunu ve babasının sağlığında iken dinini muhafaza ettiğini söylemesi, bu gerçeği teyit etmektedir. Bir süre sonra Müslüman olmuş ve Mâhperi Hatun adıyla tanınmıştır. Dindarlığının yanında hayır işlerine olan düşkünlüğüyle de bilinen Mâhperi Hatun, Alâeddin Keykubâd'ın ölümünden bir yıl sonra (1238 yılında) Kayseri'de; câmi, medrese ve türbeden oluşan bir külliye inşa ettirmiştir. Selçuklu

mimarisinin şaheserlerinden biri olan bu külliye'nin türbe kitâbesindeki kayıtlarda o: "Kadınların melikesi, çağının Meryem'i, zamanının Hatice'si, zâhîde, âbide, seyyide, setire, saide, mücâhide ve şehide" gibi sıfatlarla övülmektedir. Kitâbede ayrıca onun, II. Gıyâseddin Keyhüsrev'in annesi olduğu ve oğlundan sonra vefat ettiği de ifade edilmektedir (Halil Edhem, 1982: 92; Önkal, 1996: 124; Turan, 1993: 403-404). I. Keyhüsrev'in iki, hattâ üç oğlunun anneleri de Hristiyandı. Sultanların eşleri arasında yalnız Ermenilerle karşılaşmıyoruz; çünkü Ermenilerin siyâsî bir gücü yoktu. Oysa İstanbul'daki Lâtin İmparatoru'nun akrabası bir Fransız kadını bile bu listede görülmektedir (Claude, 1979:204-205). Gerçi bürokrat veya halktan erkeklerin Ermeni kadınlarla evlendikleri de biliniyor (Şeker, 1997: 65).

Yabancılarla evlenen Müslümanlar, sâdece Sultanlardan ibâret değildir. Bunlar arasında emirler, beyler veya halktan diğer kimselerde bu tür evlilikler yapmışlardır. Bu evliliklerde dikkatimizi çeken bir husus, saraya gelin olarak gelenlerin dinlerini değiştirmeye zorlanmadıklarıdır. Nitekim I. Alâeddin Keykubâd, Alâiyye hâkimi Kyr Vart'ın kızı ile evlendiği ve ölünceye kadar bu hanımın kendi dininde kaldığı bilinmektedir. Daha sonraları Maşheri Hatun diye anılan bu kadının, Müslüman olduğu anlaşılmaktadır (Turan, 1987: 403-404; Turan, Keyhusrev II:620-628). Alâeddin Keykubâd'ın büyük oğlu II. Gıyâseddin Keyhüsrev de Gürcistan kraliçesi Rosudan'ın kızından başka; biri Konyalı bir zengin, diğeri de bir papaz olan iki Hristiyanın kızları olmak üzere üç Hristiyan kadınla evli idi (Turan, 1993: 415). Muhtemeldir ki, bu kadınların her üçü de din değiştirmeye zorlanmamışlardır. Nitekim Gürcü prensesi memleketinden berâberinde getirdiği papazlara, dinî tasvirlerle, Hristiyan maiyetine ve sarayda kendilerine mahsus bir kiliseye sahip olarak bir müddet yaşamıştır. Ancak, Anadolu'da "Gürcü Hatun" adı ile tanınan ve sonra da Muineddîn Pervâne ile evlenen bu kadının erkenden Müslüman olduğu anlaşılmaktadır. Zirâ Gürcü Hatun'un Mevlânâ dâhil, âlim ve dervişlerle sıkı sohbet ve münâsebetlerde bulunduğu ve hayırseverliğiyle tanındığı bilinmektedir (İbn Bibi, 1956: 38; Ebu'l-Farac, 1987: 537-538; Turan, 1987: 415-416; Çetin, 1981: 164). Bu örnekler aykırı bir evlilik Dânişmend Gazî'nin kızının Antakya'ya giderek Frank prensi Roger ile evlenmesini (Turan, 1987: 143) de ilâve edebiliriz. Bu örneklerden anlaşılıyor ki, hem Müslümanlarla evlenen, hem de Müslüman olmayanlarla evlenenler, ister siyâsî evlilik yapmış olsunlar, isterse kendi arzu ve istekleriyle evlenmiş olsunlar, Müslümanlarla Müslüman olmayanların müşterek bir hayat kurabileceklerini, bir arada yaşayarak, hoşgörü içinde birlikteliklerini sürdürebileceklerini göstermişlerdir. Yukarıda da işaret edildiği gibi, evlenmeler, sâdece Sultanlar ve ileri gelenler arasında olmamış, aynı zamanda halk arasında, çeşitli kesimlerin kadınları ve kızlarıyla da evlilikler tesis edilmiştir. Şüphesiz ki, aynı şehirde yaşayanların birbirleriyle her türlü alış verişte buldukları göz önüne alınırsa, bu arada evliliklerin de olabileceği muhakkaktır (Cahen, 1979: 208-214; Turan, 1979: 139-154; Çetin, 1981: 111-118; İbn Battuta, 2004: 37, 199; Şeker, 1997: 68).

Din Değiştirenler:

Selçuklu hakimiyetinde toplu bir şekilde din değiştirmeye bir örnek, 1147 tarihli II. Haçlı Seferi sırasında Fransa kralı Louis'in komutasındaki 3. 000 kişilik bir birliğin Müslümanlığa geçmesi olayıdır. Bunun dışında toplu din değiştirmeye rastlanmamaktadır. Anadolu şehirlerinde kalabalık bir Gayr-i Müslim tebaanın bulunması din değiştirme baskısının olmamasıyla açıklanabilir. Bununla birlikte Müslümanlarla iç içe yaşayan Hristiyanların Türk kültüründen etkilenmemeleri mümkün değildi. Hristiyan halk dinlerini değiştirmeksizin, Türk-İslâm medeniyetinin her alandaki olumlu gelişmesinden yararlanmışlardır (Demir, 2005:195-196, 209).

Aslında Anadolu yerli halkının, dinini ne ölçüde değiştirmiş olduğu hakkında kesin bir şey söylemek pek mümkün değildir. Ancak bu konuda bilinen bir husus, eskiden beri, gerek yerli Hristiyan halk arasında gerekse Anadolu'ya dışarıdan gelen veya getirilen gayr-i Müslimler arasında din değiştirmeler olmuş ve bunlar bir ölçüde İslâmlaşma hâdisesine tesir etmiştir. Günümüze kadar gelebilen münferit ihtidâ vakalarıyla ilgili bilgiler de bunu göstermektedir (Çetin, 1981: 114).

Selçuklular'da, esir, köle ve câriyeler arasında ihtidâların, nasıl vukubulduğu meselesine gelince: Bunlardan bir kısmı devlet eliyle İslâmlaştırılmıştır (Arnold, 1971: 81). Tamamı harplerde ele geçirilmiş esirlerle, köle pazarlarında satın alınmış erkek çocuklardan meydana gelen bu mühtedilerin, Anadolu'daki diğer köle ve câriyelere göre sayıca pek önemli olamayacakları açıktır. Bu büyük grup arasında vukubulan ihtidâların ise iki ayrı şekilde değerlendirilmesi mümkündür. Birincisi, esir, köle ve câriyelerden bir kısmının maddî veya manevî bazı menfaatler karşısında yahut yukarıda kısmen işaret ettiğimiz esaret psikolojisinin tesiri altında Müslüman olmalarıdır. İkincisi de, bunların içinde yaşamaya mecbur kaldıkları İslâm cemiyetinde, İslâm kültür ve medeniyetinin tesiri altında kalarak ihtidâ etmeleri ve toplum içinde erimeleridir.

Anadolu'da ihtidâ edenler arasında ilk sırayı Müslüman erkeklerle evlenen Hristiyan kadınlar alıyordu. İkinci sırayı da esirler, köleler ve câriyeler arasında Müslüman olanlar alıyordu. Ortaçağ'da, dünyanın her yerinde esir ticâretinin oldukça yaygın olduğunu biliyoruz. Tabiatıyla Anadolu'da da binlerce esir, köle ve câriye vardı. Sivas esir ticâretinin yapıldığı önemli bir Anadolu şehri idi (Turan, 1951:120). Kıpçak, Gürcü, Ermeni, Rum, Rus hülâsa her milletten köle ve câriye burada alınır ve satılırdı. Bu çağlarda bir kaynak da harplerdi. Harplerde karşılıklı olarak binlerce kişi esir edilir ve bunlar köle olarak satılırdı. Erkek, kadın, çocuk farkı da pek gözetilmezdi (Çetin, 1981: 163-168; Şeker, 1997: 70; Kafesoğlu, 1984: 291).

Anadolu'nun İslâmlaşmasına tesir eden mühtediler arasında kadınlar ilk sırayı alıyorlardı. Bunların ihtidâsına büyük ölçüde Müslüman erkeklerle evlenmeleri sebep oluyordu. Daha

başlangıçtan itibaren Selçuklu sultanlarının Hristiyan bazı kadınlarla evlenmeleri, Türkler arasında gayr-i müslim kadınlarla evliliğin son derece normal karşılandığını göstermektedir (Çetin, 1981:111-118, 163-168; Turan, 1969:139-154; Şeker, 1993: 37, 199; Ebu'l-Ferec Tarihi, II, 537-538; Arnold, 1971: 142-143; Turan, 1969: 149, 151, 152, 165-166; Turan, 1971:282, 580, 185-186; Turan, Süleyman-şâh II, 1970: XI, 227; İbnü'l-Esir, XII, 416-417; İbnü'l-Esir, 1987, XII: 372; Sümer, Tuğrul-şâh, 1979: XII/2, 43).

Gayrimüslimlerin Devlete Hizmetleri:

Anadolu Selçuklu tıbbı da, diğer ilim dallarında olduğu gibi tamamen kendine has, yani özgün değildir. Nasıl özellikle ilk dönemlerde müderrisler, orta Asya ve İran menşeyli idi ve medrese eğitimi de bunların etkisi altında gelişti ise tıp eğitimi de en azından kendi kendine yeterli arz edinceye kadar, değişik ülkelerden gelen tabiplerin tesiri altında kalmıştır (Şevki, 1991:23). Bunların bir kısmı Suriye, mısır ve İran'dan özel olarak davet edilen hekimlerdir. Mesela Harezmi Lokman isimli tabip Anadolu'da meşhur olan bazı doktorların hocalığını üstlenmiştir. Bundan başka Musullu Şemseddin, Cerrah Fasil, Samuel İbn-i Yanya el-Mağribi, Abdülatif bağdadi diğer yabancı hekimlerdir (Sargutan, 1976:320). Bunların öncülüğünde zaman içinde darüşşifalarda, saraylarda usta hekimlerin yanında usta-çırak yöntemi ile Türk hekimler yetişmeye başlamıştır (Şehsuvaroğlu-Erdemir-Cantay, 1984:17). Aynı zamanda gayr-i müslimlerden de bu konuda istifade edilmiştir. Mesela Cerrah Fasil Süryani bu hekimlerdendir ve Alaeddin keykubad'ın boynunda çıkan çıbanı yararak tedavi etmiştir (İbni Bibi, 1956: 312; Köker, 1992: 13).

Bu dönemin bilinen en önemli mimarlarından birisi Kelük b. Abdullah'tır. Özellikle başkent Konya'daki eserlerin çok büyük bir kısmı bu mimara aittir. Nerede doğup büyüdüğünü tam olarak bilemiyoruz. Ancak adının sonunda bulunan Abdullah kelimesi O'nun aslen gayr-i müslim birisi olduğunu ve sonradan İslamiyet'i kabul ettiğini ortaya koymaktadır. Mesleğinin ustası kabul edebileceğimiz Kelük, pek çok öğrenci de yetiştirmiş ve meslek hayatına yeni isimler kazandırmıştır (Tuncer, 1988: 43).

Gayrimüslimlerle Ticari İlişkiler:

İslâm'da devletler arası ilişkilerin normal seyrinde olduğu sürece gayrimüslim ülkelerle ve gayrimüslim insanlarla ticari ilişkilere girişilmesi yönünde herhangi bir kısıtlama söz konusu değildir. Ancak bazı durumlarda müteakiliyet esası çerçevesinde uygulamalar olmuştur (Topçuoğlu, 2010:584-596). Devleti yönetime hâkim olan Türkler idarî, askerî işlerle uğraştıklarından gayrimüslim milletler, askerlik yapmadıkları için ticarî ve iktisadî sahada istedikleri gibi boy gösterebilmişlerdir. Türkiye Selçuklularının aldıkları tedbirler sayesinde dâhilî ticaret yanında dış ticaret de canlılık kazanmış, böylece Anadolu her tarafı bakımlı ve güvenli

ticaret yollarına sahip milletler arası köprü görevi üslenmiş olan bir bölge haline gelmişti. Böylece Selçuklular, ülkelerinden geçen transit yollardan büyük kazanç elde ediyorlardı. Gerek dışarıdan getirilen mâmüller ile gerekse içeride üretilenlerle komşu Bizans halkı ve Türkler alış-veriş yaparak ihtiyaçlarını karşılıyorlardı. Bu alış-verişlerle hem birbirlerinin âdet ve geleneklerini öğrenmeleri mümkün oluyor, hem de gerektiğinde birarada yaşayabileceklerini anlama fırsatı bulmuş oluyorlardı.

Selçuklular'da ticârî faaliyetlerin teşvik edilerek güvenliğin sağlanması amacını güden siyasetin bir sonucu olarak tesis edilmiş bulunan Selçuklu Kervansarayları Anadolu'yu doğu-batı, kuzey-güney yollarıyla birleştiriyordu. Böylece zengin ticarî malları taşıyan kervanlar, sınır boylarında düşman çapullarından, göçebe ve eşkiyâ baskınlarından korunuyor, yolcuların her türlü ihtiyaçlarını karşılanıyordu (Turan, 1946: 474-479, 490). Türk hakimiyeti altında Sivas'da gayr-i müslimlerin hemen tamamını hıristiyanlar, pek azını da yahudiler oluşturuyordu. Gök Medrese vakfiyesinde yahudi evlerinin Kasaplar çarşısı içinde bulunduğu kaydından anlaşıldığına göre buraya yerleşenlerin çarşı içinde yaşadıkları ve ticaretle meşgul oldukları görülüyor. Yahudilerin nüfusunun burada artmasında XIII. yüzyıldaki ticari canlılığın rolü olduğu söylenebilir. Sâhibiye Medresesi'ne ait vakfiyede de Sivas'ta bir yahudî mahallesinin mevcut olduğu görülüyor (Bayram- Karabacak, 1981: 54; Şeker, 2002:225).

Karatay Kervansarayı vakfiyesi'nde: "... Bundan sonra vâkif, hepsi vâkifin şartıyla mufassal olarak zikredilen, maaşlar(câmekiyyât) ve masraflardan arta kalan gelirden hana gelen ve handan geçen müslüman, kâfir, erkek, kadın, hür, köle, her yolcuya, günde okkası yüz dirhem olan, üç okka iyi ekmek ve pişmiş yemekten bir çanak ile bir okka pişmiş etten verilmesini; ve ayakları çıplak, ayakkabısı olmayan her fakir ve sâlih yolcuya (din farkı gözetilmeksizin) ayakkabı temin edilmesi ve hana gelen ve oraya inen herkesin hayvanlarına yetişecek kadar saman ve arpa sarfedilmesini emretti."

"...Bundan başka vâkif, Allah âkibetini iyi etsin, handa hastalanan her fakirin, Allah ona âfiyet verinceye kadar veya ölünceye kadar ilâç ve şuruplarla tedavi edilmesini ve fakir birisi ölürse tekfin ve techîzini vakıftan karşılanmasını şart kıldı."

"Yine vâkif, Allah tevfikini artırsın, akraba veya azadlı kölelerinden kazanmaktan âciz olup kervansaraya sığınan kadın, erkek, müslüman, kâfir, herkese, her yıl mezkûr dirhemlerden 120 (yarısı 60) dirhem para ve 24 müdd zahire sarfedilmesini şart kıldı." ifadeleriyle Müslim, isterse Gayr-i Müslim olsun her yolcu, zengin veya fakir olduğuna bakılmaksızın bu müesseselerden yararlandığı belirtilmiştir (Turan, 1948:85-96).

Yabancı Tüccarlara Devlet Sigortası:

Selçuklu Türkiye'sinde devrin geniş görüşlü Sultanlarının, iktisadî ve ticarî faaliyetleri artırmak için çeşitli vasıtalara, birçok koruyucu ve teşvik edici tedbirlere başvurduklarını görüyoruz. Türkiye'ye gelen yabancı tüccarlara imtiyazlar verdiler, en az oranda bir gümrük tarifesi uyguladılar. Yollarda herhangi bir şekilde zarar gören, soyguna uğrayan veyâ emtiâsı denizde batan tüccarların malları, devlet hazinesinden ödenmekte idi. Bu durum Selçuklu Devletinin bir "devlet sigortası" politikası uyguladığını gösterir. Bunun dünya ticaret tarihi bakımından önemli bir uygulama olduğu söylenebilir. (Turan, 1946:473; Turan, 1958:121-123, 127, 128)

Törenler-Eğlenceler, Yas ve Mâtemler:

Selçuklu Türkiye'si toplum tarihine dair kaynakları gözden geçirildiğinde, İslâm dünyasının diğer bölgelerine nazaran, gayr-i müslimler ile müslümanlar arasındaki faaliyet ve ilişkiler bakımından daha çok örnek bulmanın mümkün olduğu görülecektir. Bu konuda bir kaç örnek, toplum hayatındaki iççeliği görmemize imkan sağlayacaktır. Türkiye Selçuklu Sultanlarının en parlak döneminin temsilcisi olan Alâeddin Keykûbâd Yass-ı Çimen (1230) zaferinden dönüşünde; Kayseri'ye yaklaşınca müslümanlar âlim ve şeyhleri ile, hıristiyanlar da papazları ile kendisini karşılamaya çıkmışlardı. Ermeni kaynağına göre, müslümanların kutlamalarına katılamayıp geride kalan hıristiyanlar bir tepe üzerine çıkmış; seyrediyorlardı. Bunları gören Keykubâd onların arasına girerek, törenlerinde; çan çalmalarına ve ilâhilerle şarkılar söylemelerine izin vermiş ve şenlik içerisinde halkla birlikte şehre girmişti. Keykubâd'ın meclisinde hıristiyan âlimler de çok itibar görüyorlardı (Turan, 1969:150-151).

Konya'da eğlence yeri sayılabilecek mekânlar arasında Ermeniler'e ait bir meyhanenin bulunduğu ve buraya Ermeniler'in gittiği belirtilmektedir (Cahen, 1979:210). Selçuklu Sultanı II. İzzeddin Keykavus'un Antalya'da hıristiyan dayıları ile eğlenceye daldığına dair haberlerde; bir kısım halkın memnuniyetsizliğinden de bahs olunmaktadır. Konya civarındaki Filabâd ovasında yine hıristiyanlarla birlikte gezinti yapıldığı ve Filabâd (Filabad çayırı- Çayır der-Filabad- Yücel-Sevim, 1991:119; Uzunçarşılı, 1988:263-264) sarayında eğlenceler ile meşgul olduğunu gördüğümüz II. İzzeddin Keykavus'dan hıristiyanları çok şımarttığından dolayı şikayet olduğunu da kaydedilmektedir. (Turan, 1969:151)

Selçuklu Anadolu'sunda değişik hükümdar ve Sultanların vefatları vesilesi ile müslüman olmayan çeşitli zümrelerin de bu vefatlardan dolayı üzüntü duydukları ve onların cenaze törenlerine iştirak ettiklerine dair bilgileri yukarıda kaydettik. Yalnız Sultanların değil, ulemadan ve şeyhlerden ölenlerin cenaze törenlerine de gayr-i müslimlerin katıldıklarını (Eflâkî, 1976:489) da zikretmiştik. Şüphesiz bu kaynaşmanın şehirlerde görülen boyutu sebebiyle yine de komşuluk münasebetleri çerçevesinde aynı toplumda yaşayanların birbirleri ile kaynaşıp

dayanışma içinde olacaklarına muhakkak gözüyle bakılabilir. Nitekim, Anadolu'da yaşayan gayr-i müslim halkların asırlarca varlıklarını korumuş olmaları ancak böyle bir kaynaşma sonucu mümkün olabilirdi.

Sonuç

Anadolu, tarih boyunca, pek çok milletin gelip geçtiği, bozup göçtüğü ülke olmuş, burada birbirinden farklı din ve kültürler yaşamıştır. Lâkin bu istilâ ve kültür değişikliklerinden XI. yüzyılda başlayan ve Anadolu'nun Türkleşmesi ve İslâmlaşması ile sonuçlanan Oğuz (Türkmen) istilâsı kadar derin izler bırakamamıştır. Selçuklu Sultanlarının, Hıristiyanlara gösterdikleri yakınlık, Selçuklu Sultanlarının sahip oldukları İslâmiyet'e hizmet ideali ve İslâm anlayışlarındaki hoşgörü ve İslâm'ın dışındaki dinlere de eşit davranma siyasetleri gereği idi. Din farkı gözetmeden yoksullara, muhtaçlara, yolda kalmışlara ve hastalara yardım elini uzatan mutasavvıf şeyhler ile Türkmen babaları bu islâmlaştırma faaliyetinde çok önemli rolleri olan kişiler olarak câzibe merkezi olmuşlardır.

Yetmiş iki millete kurban ol âşık isen,
Tâ âşıklar safında imam olasin sâdık,

diyen Yunus Emre'nin yaklaşımı bütün insanlara din farkı gözetmeksizin aynı gözle bakmayı telkin ediyordu.

Bu konuda J. P. Roux (Roux, 1998:26, 231), incelemelerinin sonuçlarını şöyle aktarıyor. "Düşmanları, Türklerin bağınaz olduklarını söylerler. Bu, Yunanlılar ve Ermenilerin bugün hâlâ belirgin bir kötü niyetle sürdürdükleri Türk aleyhtarı propagandanın (yanıltma amaçlı söylev) değişmez ve en eski konularından biridir. Türklerin tarihe geçmiş bağınazlık örnekleri, ancak, nadiren, kendiliğinden gelişmiş olaylardır. Taocular, Hıristiyanlar ve Müslümanlar, Türklerin kendilerine verdikleri ödünlerden, sağlanan kolaylıklardan yararlanarak, kendilerini zorbalıklarını uygulamaya yetkili sandılar. Sonunda tabii ki suçlanan Türkler oldu!". Roux'ya göre (Roux, 1998:24-25) "Kimi zaman bazı halklar, Türkler tarafından ezilmiş olduklarını söylemişlerdir. Ama, Türkler, daha çok egemenlikleri altındaki halklara olağanüstü parlak dönemler yaşatmışlardır."

Kaynakça

- Aktaş, A. (1996). Anadolu Selçukluları Dönemi Hoşgörü Ortamında Müslüman-Gayr-i Müslim İlişkileri, *Erdem*, C. 8, Sayı: 23/II, Ankara, s. 423.
- Altıntaş, A. (1998). *Türkiye Selçuklularında Sosyal ve İktisâdî Hayat*, Malatya, (Basılmamış Doktora Tezi).
- Arnold, T. W. (1971). *İntişâr-ı İslâm Tarihi*, Ankara.

- Aşık Paşazade. (1970), *Aşık Paşaoğlu Tarihi, Tevarih-i Al-i Osman*, Haz:Nihal Atsız, İstanbul.
- Ayktut, A. S. (2004). *İbn Battûta Seyâhatnamesi*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- Babinger, F., Köprülü, F. (1996). *Anadolu'da İslâmiyet*, (trc. Ragıp Hulusi; haz. Mehmet Kanar), İstanbul: İnsan Yayınları.
- Baily, A. (2006). *Bizans Tarihi*, Cilt: II, (Çeviren: Haluk Şaman), İstanbul.
- Barkan, Ö. L. (1952). İstila Devirlerinin Kolonizatör Türk Dervişleri ve Zâviyeler, *Vakıflar Dergisi*, Sayı: II, s. 279-304, Ankara.
- Bayram, S., Karabacak, A. H. (1981). Sahip Ata Fahrüddîn Ali'nin Konya İmaret ve Sivas Gök Medrese Vakfiyeleri, *Vakıflar Dergisi*, Ankara.
- Bozkurt, G. (1992). "Osmanlı Devleti ve Gayrimüslimler", *Türklerde İnsani Değerler ve İnsan Hakları Osmanlı İmparatorluğu Dönemi*, İstanbul.
- Cahen, C. (1979-1984), *Osmanlılardan Önce Anadolu'da Türkler*, İstanbul.
- Çetin, O. (1981). *Selçuklu Müesseseleri ve Anadolu'da İslâmîyet'in Yayılışı*, İstanbul.
- Demir, M. (2005). *Sivas Şehri Türkiye Selçukluları ve Beylikleri Devrinde*, Sakarya.
- Ebu'l Farac. (1950-1987). *Abu'l-Farac Tarihi*, Cilt: II, trc. Doğrul, Ö. Rıza, Ankara.
- Eflâkî. (1976). Şemseddin Ahmet, *Menâkıbu'l-Ârifîn*, çev. Tahsin Yazıcı, TTK, Ankara.
- Ergin, M. (1992). *Orhun Âbideleri*, İstanbul.
- Gordlevski, V. (1988). *Anadolu Selçuklu Devleti*, (trc. Azer Yaran), İstanbul: Onur Yayınları.
- Günay, Ü. (1996). Anadolu'nun Dînî Tarihinde Çoğulculuk ve Hoşgörü, *Erdem*, C. 8, Sayı: 22/II, Ankara, s. 197.
- Edhem, H. (1982). *Kayseri Şehri*, (haz. Kemal Göde), Ankara: KB Yayınları.
- İbn Battuta. (2005). *İbn Battûta Seyahatnamesi, Rihletü İbn Battuta Tuhfetü'n-Nuzzar Fi Garaibi'l-Emsar ve Acaibi'l Esfar*, Ebu Abdullah Muhammed, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- İbni Bibi, (Hüseyin b. Muhammed Ali El-Ca'ferî). (1956). *El-Evâmirü'l-'Alâ'iyye fi'l-Umuri'l-'Alâ'iyye*, I. Tıpkı basım, nşr. A. S. Erzi. TTK Yay, Ankara.
- İbnü'l-Esir. (1987). *el-Kâmil fi't-Târih Tercümesi, İslâm Tarihi*, (Çevirenler: Ahmet Ağırakça, Abdulkerim Özaydın), İstanbul.
- İnan, A. (1998). *Makaleler ve İncelemeler*, C. I, Ankara.
- İnan, A. (1976). *Eski Türk Dini Tarihi*, Ankara.
- İnan, A. (1986). *Tarihte ve Bugün Şamanizm*, Ankara.
- Kafesoğlu, İ. (1980). *Eski Türk Dinî*, Ankara.
- Kafesoğlu, İ. (1984). *Türk Millî Kültürü*, İstanbul.
- Kırzioğlu, M. F. (1952). *Dede-Korkut Oğuznâmeleri*, I. Kitap, İstanbul.
- Köker, H. (1992). "Selçuklular Devrinde Hekimler", *Selçuklular Devrinde Kültür ve Medeniyet*, Kayseri.
- Köprülü, F. (1928). *Türk Edebiyatı Tarihi*, İstanbul.
- Küçük, A. (1996). Türklerin Anadolu'da Azınlıklara Hoşgörüsü, *Erdem*, C. 8, Sayı: 23/III, Ankara, s. 557.

- Mendel, G. (1917). Anadolu'daki Selçuk Âbideleri, *Yeni Mecmua*, Sayı: 19, İstanbul, 15 Teşrinisâni (Kasım).
- Mez, A., Hıristiyanlar ve Yahudiler, *Ülkü Halkevleri Dergisi*, Cilt:X, s. 495-496
- Nizamü-l-Mülk (1976). *Siyaset-name*, Neşreden, M. Altay Köymen Ankara.
- Ocak, A. (2002). *Selçukluların Dinî Siyaseti (1040-1092)*, İstanbul, 292-294
- Okuyan, A. (2008). Tarihî Belgeler Işığında Diğer İnanç Topluluklarıyla Birlikte Yaşamaya Dair Bazı Tarihsel Kanıtlar, *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, VIII, Temmuz/Ağustos/Eylül, s. 3.
- Ögel, B. (1997). *Türk Kültürün Gelişme Çağları*, C. 1-2.
- Önkal, H. (1996). *Anadolu Selçuklu Türbeleri*, Ankara.
- Örnek, S. V. (1988). *100 Soruda İlkelerde Din Büyü Sanat Efsane*, İstanbul.
- Rice, T. T. (1961). *Ancient Peoples and Places The Seljuks in Asia Minor*, Thames and Hudson, London.
- Roux, J. P. (1998). *Türklerin Tarihi: Büyük Okyanus'tan Akdeniz'e İki Bin Yıl*, Çev: Galip Üstün, Milliyet Yayınları, İstanbul.
- Sargutan, E. (1976). Selçuklularda Tıp ve Tıp Kuruluşları, *VD*, Sayı: XI, Ankara, s. 313-322.
- Sarre, F. (1989). *Konya Köşkü*, (trc. Şahabeddin Uzluç), Ankara, TTK Yayınları.
- Sevengil, R. A. (1947). Anadolu'da Dini Temaşa, *Cumhuriyet Gazetesi*, 27, Eylül.
- Sevim, A., Merçil, E. (1995). *Selçuklu Devletleri Tarihi*, Ankara.
- Sümer, F. (1980). *Oğuzlar (Türkmenler)*, İstanbul.
- Sümer, F., Tuğrul-şâh, *İslâm Ansiklopedisi*, (1979). XII/2, 43.
- Şehsuvaroğlu, B. N., Erdemir, A., Cantay, G. (1984). *Türk Tıp Tarihi*, Bursa.
- Şeker, M. (1993). *İbn Batuta'ya Göre Anadolu*, Ankara.
- Şeker, M. (1997). *Fetihlerle Anadolu'nun Türkleşmesi ve İslamlaşması*, Ankara.
- Şeker, M. (1997). *İslâm'da Dayanışma Müesseseleri*, Ankara.
- Şeker, M. (2002). *Anadolu'da Bir Arada Yaşama Tecrübesi*, Diyanet İşleri Başkanlığı, Ankara.
- Şevki, O. (1991). *Türk Tababet Tarihi*, Sad: İlder Uzel, Ankara.
- Taneri, A. (1997). *Türk Devlet Geleneği*, İstanbul.
- Topçuoğlu, A. A. (2010). Gayrimüslimlerle Sosyal İlişkiler Hakkında İslâm Hukuku Açısından Bazı Mülahazalar, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, The Journal of International Social Research, Volume 3/10 Winter, s.584-596.
- Tuncer, O. C. (1988). *Kayseri Sahip Ata Medresesi*, Ankara.
- Turan, O. (1973). *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi*, İstanbul.
- Turan, O. (1946). "Selçuklu Kervansarayları", *Bellekten*: XI/39, s. 471-496.
- Turan, O. (1951). Selçuklular Zamanında Sivas Şehri, *A.Ü.D.T.C.F.D.*, Sayı: 9, s. 120.
- Turan, O. (1953). Les Souverains Seldjoukides Et Leurs Sujets Non-Musulman, *Studia Islamica*, I, 88-91.
- Turan, O. (1958). *Türkiye Selçukluları Hakkında Resmi Vesikalar*, Ankara.
- Turan, O. (1964). Türkler ve İslâmîyet, *D.T.C.F. Dergisi*, IV-4, s. 467-468.

- Turan, O. (1969-1979). *Türk Cihân Hâkimiyeti Mefkûresi*, Cilt: I-II, İstanbul.
- Turan, O. (1969-2003). *Selçuklu Tarihî ve Türk-İslâm Medeniyeti*, İstanbul.
- Turan, O. (1980). Süleyman-Şah, I, *İslâm Ansiklopedisi*, Cilt: XI, İstanbul, s. 212.
- Turan, O. (1987-1971-1993, 2002). *Selçuklular Zamanında Türkiye*, İstanbul.
- Turan, O. (1988). "Keyhusrev II", *İslam Ansiklopedisi*, C:VI, İstanbul, s. 620- 628.
- Turan, O. (1992). Kılıç Arslan I, *İslâm Ansiklopedisi*, VI, s. 683, 686.
- Turan, O. (1993). *Selçuklular ve İslâmîyet*, İstanbul.
- Urfalı M. (1978-87). *Urfalı Mateos Vekâyinâmesi ve Papaz Grigor'un Zeyli (1136-1162)*, H. N. Andriasyan, Ankara.
- Uzunçarşılı, İ. H. (1988). *Osmanlı Tarih*, II. Cilt, (beşinci baskı) Türk Tarih Kurumu yay., Ankara.
- Vryonis, Jr. S. (1971). *The Decline of Medieval Hellenism in Asia Minor and the Process of Islamization From the Eleventh Through the Fifteenth Century*, Los Angeles, 227-229.
- Yücel, Y., Sevim, A. (1991). *Klasik Dönemin Üç Hükümdarı Fatih-Yavuz-Kanûnî*, TTK Basımevi, Ankara.